

ETYKA

Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych
(liceum i technikum)

Autor:

Paweł Kołodziński

Gdynia 2019

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania	5
3. Treści nauczania – odniesienia do podstawy programowej.....	6
4. Sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania	33
5. Opis założonych osiągnięć ucznia	37
6. Propozycje kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia.....	38
7. Bibliografia	40

1. Wstęp

Program nauczania etyki dla szkół ponadpodstawowych został oparty na podstawie programowej nauczania etyki (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r., z uwzględnieniem szczególnych potrzeb edukacyjnych uczniów współczesnej szkoły średniej). Struktura i zawartość treściowa programu bierze pod uwagę nietypowy status nauczania etyki w polskiej szkole. Uczniowie mogą wybierać między zajęciami z religii lub etyki, ale uczestnictwo w żadnym z tych przedmiotów nie jest obowiązkowe. W związku z tym nie można oczekiwać ciągłości edukacji etycznej w kolejnych latach. Właśnie z tego powodu program nie wymaga w żadnej z jego części całkowitego oparcia na wiedzy i umiejętnościach zdobytych w trakcie realizacji poprzednich części. Autor programu dostrzega konieczność dostosowywania narzędzi nauczania przedmiotu do sytuacji szkoły oraz potrzeb konkretnej grupy uczniów i zakłada w tej kwestii inicjatywę nauczyciela etyki.

Autor programu interpretuje etykę jako naukę o związkach człowieka z dobrem i złem. Wybór treści programowych oraz rozwiązań metodycznych wynika z następujących założeń:

1. Edukacja humanistyczna młodzieży wymaga wsparcia ze strony etyki i antropologii filozoficznej.
2. Kształcenie do życia w nowoczesnym społeczeństwie demokratycznym wymaga uwzględnienia etycznych korzeni demokracji. Wolność jednostki pozbawionej moralnej dojrzałości zamienia się w niszczącą samowolę.
3. Prowadzenie w szkole edukacji etycznej ułatwia kształtowanie u uczniów samodzielności myślenia i krytycyzmu poznawczego oraz umiejętności dyskusji.
4. W szkole średniej wychowanie młodzieży jest jednym z podstawowych celów edukacyjnych. Na tym etapie kształtowania się osobowości koniecznym elementem rozwoju moralnego jest znajomość problematyki etycznej oraz rozwijanie wrażliwości i umiejętności umożliwiających zajęcie samodzielnej i dojrzałej postawy wobec dobra i zła. Autor opiera się na przekonaniu, że większość uczniów ma intuicję moralną i może uzyskać zdolność samodzielnego rozpoznawania świata wartości i dokonywania sądów wartościujących.
5. Edukacja etyczna jest szczególnie ważna w dobie kryzysu moralnego, który staje się powoli oczywistością, a szczególnie zagraża młodzieży wkraczającej w samodzielne życie.
6. Koncepcja programu jest oparta na powiązaniu edukacji etycznej z osobistym doświadczeniem uczniów oraz na rezygnacji z nauczania historii etyki. Wybrane elementy jej dorobku są tylko narzędziami do budowania osobistej kompetencji etycznej ucznia.

Edukacja etyczna nie może zastąpić ciepła domu rodzinnego, ale może być pomocna w poszukiwaniu przez człowieka jego duchowych korzeni i drogowskazów życia.

Naczelnym założeniem niniejszego programu jest udzielenie pomocy w wyrażaniu i analizowaniu tego, co każdego z nas spotyka na co dzień, a nie gromadzenie zbyt trudnej i oderwanej od praktycznych potrzeb wiedzy. Należy pamiętać, że w etyce, w przeciwieństwie do nauk przyrodniczych, nie istnieje kanon wiedzy utrwalonej i bezdyskusyjnej. Dlatego powinnością zarówno autora publikacji, jak i nauczycieli uczących przedmiotu, jest jasne zakomunikowanie uczniom, że program nie pretenduje do roli całościowego kursu etyki. Stanowi on autorską próbę wykorzystania dorobku kultury dla ożywienia wrażliwości i wywołania refleksji uczniów.

Program jest podzielony na trzy części.

Część pierwsza stanowi wprowadzenie do etyki. Umożliwia uczestnikowi zajęć przejście z poziomu preetycznego doświadczenia potocznego na poziom postrzegania wartości, norm i sądów z perspektywy etyki oraz ludzi jako podmiotów działania moralnego.

Część druga przedstawia wybrane tezy i koncepcje etyczne oraz wykorzystuje je dla przeświecenia osobistego i społecznego życia ludzi. Codzienne postrzeganie dobra i zła staje się o wiele bogatsze, gdy jest wsparte znajomością dorobku mistrzów przeszłości.

Część trzecia stanowi wykorzystanie wiedzy i umiejętności zdobytych podczas realizacji części pierwszej i drugiej. Dotyczy ona osobistej i społecznej egzystencji podmiotu moralnego, przygotowuje uczniów do samodzielnego myślenia etycznego w sytuacjach, z jakimi mogą się spotkać w życiu.

Program może odgrywać rolę pomocniczą w zdawaniu egzaminu maturalnego z przedmiotów humanistycznych – przede wszystkim języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie. Proponowane ćwiczenia służą realizacji wybranych standardów egzaminacyjnych z języka polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem interpretacji tekstów kultury, zwłaszcza w kontekstach filozoficznych. Etyka, jako część filozofii, stanowi istotną pomoc w rozumieniu człowieka w jego psychicznych i kulturowych uwarunkowaniach. Edukacja etyczna wspomaga na przykład przygotowanie do opanowania standardów egzaminacyjnych z języka polskiego, takich jak I/17 (wartość sama w sobie i wartość użytkowa języka), I/31 (wartości kulturowe), II/13 (rozpoznawanie perswazji i manipulacji, środków etycznych od nieetycznych), II/17–II/24 (praca z tekstem publicystycznym, popularnonaukowym i filozoficznym), II/44, 45 (dostrzeganie wartości etycznych utworu i wartości uniwersalnych), R II/5 (dostrzeganie związków utworu z filozofią epoki), III/11 (napisanie dłuższego tekstu). Egzamin maturalny stanowi zwieńczenie procesu edukacyjnego i przepustkę do samodzielnego życia. Edukacja etyczna jest ważnym elementem rozwoju tej samodzielności.

2. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania

Cele kształcenia

Uczeń:

- posiada i rozwija umiejętność rozumienia ludzkiego postępowania;
- poznaje terminologię z zakresu etyki normatywnej, psychologii i socjologii moralności;
- rozpoznaje związki między moralnością, etyką i prawem;
- stosuje uzasadnianie etyczne oraz rozumie religijne i świeckie korzenie moralności;
- kształtuje sprawność w dostrzeganiu natury i hierarchii wartości;
- odkrywa oraz interpretuje doświadczenia źródłowe dotyczące aksjologii i etyki w ogóle;
- wdraża sprawność w samopoznaniu;
- wymienia i charakteryzuje klasyczne stanowiska i szkoły etyczne (sokratyzm, eudajmonizm, cynizm, hedonizm, stoicyzm, sceptycyzm, epikureizm, etykę chrześcijańską, naturalizm, formalizm etyczny, utilitaryzm, nietzscheanizm);
- stosuje tezy etyki klasycznej do analizy sytuacji z życia codziennego i dziedzictwa kultury;
- wymienia i opisuje postaci głównych myślicieli związanych z etyką filozoficzną (Sokratesa, Platona, Arystotelesa, Antystenesa, Arystypa, Epikura, Marka Aureliusza, św. Augustyna, św. Tomasza, Hobbesa, Machiavellego, Kanta, Milla, Sartre`a);
- kształtuje w sobie rzetelność intelektualną i umiejętność dyskusji;
- wymienia i analizuje pojęcia i zwroty językowe stosowane w problematyce moralnej;
- wzbogaca swoją edukację humanistyczną o filozoficzne idee kultury.

Cele wychowania

Uczeń:

- przyjmuje postawę krytycyzmu wobec ludzkich przekonań i działań;
- jest wrażliwy na różnorodne formy zła w życiu społecznym;
- dokonuje analizy i właściwej oceny własnych działań;
- rozwija umiejętność współpracy i współżycia z innymi;
- przejawia i umie uzasadnić postawę altruistyczną;
- stara się opierać relacje z innymi ludźmi na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i tolerancji;
- jest samodzielny w wyrabianiu i wypowiedzaniu własnej opinii o problemach moralnych i wydarzeniach społecznych;
- ma obiektywne poczucie własnej wartości oraz czuje potrzebę i wykazuje dążność do stałego rozwijania i doskonalenia swojej osobowości;
- szanuje prawo i go przestrzega;
- bierze odpowiedzialność za własne czyny;
- rozumie swoje prawa i obowiązki obywatelskie.

3. Treści nauczania – odniesienia do podstawy programowej

(ZGODNE Z TREŚCIAMI NAUCZANIA ZAWARTYMI W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ)

Niniejszy program etyki spełnia wymogi obowiązującej podstawy programowej. W nawiasach kwadratowych podano numery tematów, w których są realizowane poszczególne treści podstawy.

I. Elementy etyki ogólnej

Podstawy etyki. Uczeń:

- wie i wyjaśnia, czym jest etyka; [6]
- charakteryzuje główne typy refleksji etycznej: etyka opisowa, etyka normatywna, etyka ogólna, etyka szczegółowa (etyka praktyczna), metaetyka; [6]
- analizuje i wyjaśnia relacje między etyką, moralnością, obyczajami, prawem i religią; [6]
- objaśnia pojęcia: dobro i zło, wartość, godność, prawda, wolność, odpowiedzialność, oraz rozważa rolę tych pojęć w etyce; [1, 4, 5]
- wyjaśnia pojęcie normy moralnej oraz przedstawia genezę norm moralnych; [7]
- zna i objaśnia klasyczną koncepcję osoby; [4]
- charakteryzuje wybrane filozoficzne koncepcje człowieka oraz wyjaśnia zależności między rozstrzygnięciami antropologicznymi a etycznymi; [4,8, 9,10]
- definiuje odpowiednie terminy, rekonstruuje argumenty i zajmuje określone stanowisko w sporze absolutyzmu z relatywizmem etycznym; [8, 11]
- charakteryzuje główne typy refleksji etycznej i stosuje wybrane teorie etyczne do analizy szczegółowych zagadnień moralnych:
 - etyka aretologiczna (np. etyka Arystotelesa, współczesna etyka cnót), [8, 11.5]
 - etyka deontologiczna (np. etyka prawa naturalnego, etyka Immanuela Kanta), [11.1, 11.2]
 - etyka konsekwencjalistyczna (np. utylitaryzm). [11.3, 11.4]

Analiza ludzkiego działania w aspekcie moralnym. Uczeń:

- identyfikuje główne elementy struktury ludzkiego działania: podmiot (sprawca), adresat, przedmiot (wewnętrzna treść), motyw, intencja, skutki, okoliczności; [11.1]
- rozpoznaje i nazywa podstawowe emocje oraz uczucia; posługuje się nazwami emocji i uczuć do charakteryzowania przeżyć własnych oraz przeżyć innych osób – rzeczywistych i fikcyjnych; [3]
- zna i wyjaśnia pojęcia sprawstwa i zaniechania, opisuje i wyjaśnia zjawisko trafu moralnego; [11.3]
- zna różne kryteria moralnego wartościowania i posługuje się nimi przy wyznaczaniu moralnej wartości czynów; [5]
- zna, objaśnia i stosuje główne kategorie deontyczne: działania nakazane, zakazane, dozwolone, chwalebne (supererogacyjne); [11]
- zna, objaśnia i stosuje główne kategorie aretyczne: cnota, wada, charakter, wzór osobowy; [8,11]
- charakteryzuje roztropność jako zdolność usprawniającą podmiot do podejmowania trafnych decyzji; rozwija cnotę roztropności; [8]
- zna i wyjaśnia klasyczną koncepcję sumienia, kształtuje sumienie; [3]
- wykorzystuje pojęcia dyskursu etycznego do analizowania przeżyć, działań i postaw bohaterów powieści, opowiadań, filmów, spektakli teatralnych, gier komputerowych. [4, 14]

II. Wybrane zagadnienia etyki szczegółowej (praktycznej, stosowanej, zawodowej)

1. Etyka życia osobistego (indywidualnego). Uczeń:

- identyfikuje i analizuje problem sensu życia w kontekście klasycznego pytania etycznego: „jak należy żyć?”; [14.6]
 - identyfikuje i analizuje problem szczęścia, rozważa relację szczęścia do moralności; [14.6]
 - identyfikuje i analizuje moralne aspekty przyjaźni, charakteryzuje przyjaźń jako relację międzysobową, ocenia wartość przyjaźni; [13.3]
 - identyfikuje i analizuje moralne aspekty miłości, charakteryzuje miłość jako relację międzysobową, rozważa relację miłości do moralności; [13.3]
 - identyfikuje i analizuje moralne aspekty ludzkiej seksualności, rozpoznaje biologiczne, psychiczne, społeczne i kulturowe uwarunkowania ludzkiej seksualności, formułuje ocenę moralną różnych zachowań seksualnych; [13.3]
 - podaje przykłady działań, które są wyrazem troski o własne zdrowie i życie; wyjaśnia, dlaczego należy odnosić się z szacunkiem do własnego ciała; [5]
 - analizuje problem stosowania środków psychoaktywnych i formułuje ocenę moralną dotyczącą tego typu działań (m.in. na przykładzie skutków ich stosowania przez uczestników ruchu drogowego); [5]
 - identyfikuje i analizuje moralne aspekty życia rodzinnego, zna i porównuje różne historyczne i kulturowe modele rodziny, wyjaśnia znaczenie relacji rodzinnych w kontekście rozwoju moralnego człowieka, ocenia wartość rodziny; [13.3]
 - wyjaśnia, dlaczego człowiekowi należy okazywać szacunek; kształtuje postawę szacunku wobec każdego człowieka; [4]
 - wyjaśnia, na czym polega autonomia człowieka, podaje przykłady postaw autonomicznych i nieautonomicznych; [13.1]
 - analizuje fenomen śmierci, rozpoznaje biologiczne, psychiczne, społeczno-kulturowe aspekty śmierci i umierania. [14.5]
- Bioetyka. Uczeń identyfikuje i rozważa problemy moralne związane z:
- początkiem ludzkiego życia (np. sztuczne zapłodnienie, aborcja); [14.1]
 - trwaniem i rozwojem ludzkiego życia (np. transplantacje, inżynieria genetyczna – klonowanie); [14.1]
 - końcem ludzkiego życia (np. uporeczywa terapia, opieka paliatywna, eutanazja, samobójstwo). [14.1]

Etyka społeczna i polityczna. Uczeń:

- charakteryzuje relację: polityka – moralność; [12.2]
- rozważa zagadnienie relacji: jednostka – społeczeństwo w kontekście sporu między indywidualizmem a kolektywizmem; [12.2]
- rozważa zagadnienie naczelnych wartości w życiu społecznym w kontekście sporu między liberalizmem kulturowym a konserwatyzmem; [12.7]
- rozważa relację między prawem a moralnością w kontekście sporu między teorią prawa naturalnego a pozytywizmem prawniczym; [6,7, 12.4]
- wyjaśnia pojęcie dobra wspólnego oraz podaje jego przykłady; angażuje się w realizację dobra wspólnego; [12.7]
- wyjaśnia znaczenie zasady solidaryzmu i kształtuje postawę solidarności; [12.7]
- wyjaśnia pojęcie sprawiedliwości; kształtuje cnotę sprawiedliwości; [4, 12.3]
- zna i analizuje pojęcie tolerancji, rozważa zagadnienie granic tolerancji, kształtuje postawę otwartości i tolerancji; [13.2]

- wyjaśnia pojęcie praw człowieka, analizuje wybrane artykuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, wskazuje przykłady łamania praw człowieka oraz rozważa różne sposoby ich ochrony; [13.1,13.2]
 - identyfikuje źródła totalitaryzmu i rozważa jego moralne aspekty; [12.9]
 - rozważa zalety i ograniczenia demokracji; [13.1]
 - rozważa znaczenie prawdy w życiu społecznym i politycznym; kształtuje postawę uczciwości; [12.5]
 - rozpoznaje różne przejawy kłamstwa, zna społeczne skutki kłamstwa i dokonuje moralnej oceny kłamstwa; [12.5]
 - identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii wolności słowa i jej granic; [12.6]
 - analizuje problem relacji między sztuką a moralnością, rozważa zagadnienie wolności artystycznej i jej granic; [12.6]
 - rozważa kwestię różnorodności kulturowej Europy i świata, wartościowania kultur i dialogu międzykulturowego, identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii imigrantów i uchodźców; [13.2]
 - rozważa moralne aspekty wojny i pokoju, przedstawia koncepcję wojny sprawiedliwej, rekonstruuje stanowisko pacyfizmu, rozważa zjawisko terroryzmu i formułuje jego ocenę moralną; [2, 4, 12.9, 12.10, 14.9]
 - wyjaśnia pojęcie kary kryminalnej, zna główne koncepcje kary kryminalnej, rozważa kwestię uzasadnienia stosowania kary kryminalnej; rozważa argumenty za i przeciw karze śmierci, formułuje ocenę moralną kary śmierci. [14.1]
- Etyka a nauka i technika. Uczeń:
- podaje przykłady właściwego i niewłaściwego wykorzystywania nowych technologii, w szczególności technologii informatycznych; [14.2]
 - jest świadomy, że postęp cywilizacyjny dokonuje się dzięki wiedzy; [14.2]
 - wyjaśnia, dlaczego wiedza jest dobrem (wartością); [14.2]
 - identyfikuje i analizuje wybrane problemy moralne związane z postępem naukowo-technicznym (np. problem ochrony prywatności, ochrony praw autorskich, cyberprzemocy, rozwój sztucznej inteligencji, transhumanizm). [14.2]
- Etyka środowiskowa. Uczeń:
- określa, czym jest bioróżnorodność, uzasadnia potrzebę ochrony bioróżnorodności; [13.1]
 - rozważa zagadnienie moralnego statusu zwierząt; [13.1]
 - formułuje argumenty na rzecz ochrony przyrody, angażuje się w działania na rzecz ochrony środowiska. [13.1]
- Etyki zawodowe. Uczeń: [6], [14.4]– wyjaśnia związek między uczeniem się a wykonywaną pracą; wyjaśnia znaczenie pracy zarobkowej; [6], [14.4]
- zna główne zasady etyk zawodowych i stosuje je do analizy szczegółowych zagadnień z zakresu wybranych etyk zawodowych (np. etyki dziennikarskiej, etyki lekarskiej, etyki menedżerskiej, etyki nauczycielskiej, etyki pracownika PR, etyki prawniczej); [6], [14.4]
 - w analizie wybranych zagadnień z zakresu etyk zawodowych wykorzystuje zapisy stosownych kodeksów etycznych; [6], [14.4]
 - rozważa zalety i wady kodeksów etycznych; [6], [14.4]
 - tworzy kodeks etyczny klasy (szkoły); [6], [14.4]
 - objaśnia, czym jest społeczna odpowiedzialność biznesu. [6], [14.4]

I. WPROWADZENIE DO ETYKI

1. Doświadczenie zła

Treści nauczania:

- przykłady zła i ich omówienie,
- rozróżnienie subiektywizującego i obiektywizującego opisu zła,
- określenie zła ontycznego i zła moralnego,
- hierarchia przeżywanego zła,
- doświadczenie zła i jego wpływ na człowieka,
- rozróżnienie czynów złych moralnie i negatywnych cech osób dokonujących tych czynów,
- różnica między rozumieniem a ocenianiem człowieka.

Osiągnięcia ucznia¹

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia subiektywizujący i obiektywizujący opis zła;
- wskazuje różnice między subiektywizmem a obiektywizmem etycznym (moralnym);
- definiuje zło ontyczne i zło moralne;
- opisuje przeżycie zła w jego hierarchii;
- ukazuje dwa warunki złego czynu, jakimi są powód i brak hamulców.

Umiejętności

Uczeń:

- ukazuje zróżnicowanie zła obecnego w sytuacjach życiowych i przedstawia swoje poglądy na temat tego, co jest złe;
- odróżnia ocenę czynu od oceny osoby;
- dokonuje analizy zła czynu i złego człowieka;
- rozróżnia ocenianie i rozumienie człowieka.

2. Spojrzenie na rozwój moralności: od moralności Kalego do trybunału w Norymberdze

Treści nauczania:

- myślenie premoralne na przykładzie Kalego,
- analiza przewagi postaw egoistycznych u ludzi współczesnych,
- moralność intersubiektywna (umowa czy wspólne odkrycie prawdy o dobru?),
- wspólnota doświadczenia zła – doświadczenie moralne,
- trybunał norymberski a moralność rasy panów,
- zło moralne ludobójstwa.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozumie, na czym polega myślenie premoralne;

¹ Niektóre czasowniki operacyjne użyte w osiągnięciach ucznia na poziomie wiedzy mogą się odwoływać do poziomu umiejętności (np. analizuje, wskazuje, rozróżnia, rozumie). Zostały tu one jednak użyte celowo, aby zaznaczyć, że w wypadku pewnych czynności uczeń nie musi się wykazywać inwencją, a tylko umiejętnością przywoływania lub elementarnego przetwarzania podawanych informacji. Natomiast czasowniki operacyjne użyte w osiągnięciach na poziomie umiejętności rozumiemy jako te, które dotyczą twórczego analizowania przez ucznia omawianych zagadnień.

- wskazuje egoizm myślenia premoralnego;
- określa konflikt emocjonalny;
- wskazuje możliwość zgodnego postrzegania wartości najwyższych na przykładzie decyzji o powołaniu trybunału norymberskiego;
- analizuje ludobójstwo jako jednoznacznie złe moralnie.

Umiejętności

Uczeń:

- znajduje i wymienia przykłady wspólnego doświadczenia moralnego – doświadczenia zła;
- intuicyjnie określa przykłady wartości oraz ich zróżnicowanie co do stopnia ważności;
- wskazuje ważność intersubiektywnej zgody moralnej;
- odnajduje wspólne z innymi ludźmi intuicyjne odczuwanie ważnych wartości poprzez dostrzeganie zagrażającego im zła.

3. Przeżycia wewnętrzne a moralność

Treści nauczania:

- przykłady przeżyć moralnych (strachu, winy, odwagi, dumy moralnej),
- strach – przeżycie, struktura, konsekwencje,
- definiowanie odwagi,
- konflikty emocjonalne jako źródło informacji o preferowanych wartościach,
- przeżycie wstydu (w tym wstydu moralnego) i jego źródło,
- struktura i funkcjonowanie sumienia,
- sumienie przed- i pouczynkowe,
- zaburzenia działania sumienia,
- problem słuszności i błędu sumienia,
- przeżycie odpowiedzialności – przed kimś i za coś,
- struktura wewnętrznego życia moralnego i jego znaczenie dla jakości egzystencji człowieka,
- poczucie własnej wartości a moralność jednostki.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- określa i klasyfikuje przeżycia moralne (strach, wina, odpowiedzialność, duma moralna);
- definiuje odwagę i wskazuje jej przykłady;
- wskazuje, że konflikty emocjonalne odsłaniają preferencję wartości;
- opisuje przeżycie wstydu z wyróżnieniem wstydu moralnego;
- wskazuje związki wstydu moralnego z warunkowaniem społecznym;
- ukazuje strukturę sumienia jako systemu wartości i aplikacji.

Umiejętności

Uczeń:

- dokonuje analizy strachu – przeżycia, źródeł i konsekwencji;
- ukazuje przeżycia i zachowania w sytuacjach wzbudzających strach jako sprawdzian wartości rzeczywiście wyznawanych, a nie tylko deklarowanych;

- dokonuje analizy motywacji ludzi pod kątem konfliktów emocjonalnych;
- analizuje funkcjonowanie sumienia;
- dokonuje analizy zaburzeń sumienia;
- wskazuje związki poczucia własnej wartości z przeżyciami moralnymi.

4. Doświadczenie wartości i ich natura

Treści nauczania:

- poglądy Maxa Schelera na temat wartości,
- wartość przyjemności zmysłowej,
- doświadczenie wyboru i hierarchizowanie wartości,
- zróżnicowanie świata wartości,
- typy doświadczenia wartości,
- istnienie jako problem filozoficzny,
- poglądy na sposób istnienia wartości oraz na ich hierarchię, określenie aksjologii,
- wartości autoteliczne i instrumentalne,
- wartość i godność osoby,
- zaburzenia postrzegania wartości,
- antywartości,
- wcielanie w życie wartości,
- hierarchia celów jako sposób wcielania w życie różnorodnych wartości,
- związek dobra moralnego z wartościami.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje różne typy wartości dostępne w doświadczeniu;
- omawia różne typy doświadczania wartości;
- opisuje filozoficzny problem oraz różne sposoby istnienia bytów;
- opisuje subiektywistyczny i obiektywistyczny pogląd na status ontyczny wartości;
- definiuje aksjologię.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje doświadczenie motywacji (bogactwa i hierarchii obiektów pociągu i odrzucenia);
- dokonuje hierarchizacji tego, co pożądane;
- dokonuje wyborów spośród wartości, ocenia ich względną wysokość;
- rozpoznaje wysokość wartości według koncepcji M. Schelera;
- wypowiada argumenty za godnością osoby;
- dokonuje analizy sposobu istnienia wartości i antywartości;
- rozumie i opisuje zjawisko wcielania w życie wartości;
- przedstawia na przykładach wcielanie w życie wartości;
- rozumie i opisuje zaburzenia postrzegania wartości, w tym resentment.

5. Odpowiedzialność

Treści nauczania:

- rodzaje odpowiedzialności,
- odpowiedzialność jako przymus i jako wezwanie,

- odpowiedź na wartość,
- warunki konieczne możliwości ponoszenia odpowiedzialności,
- obiektywność wartości jako warunek ontyczny odpowiedzialności,
- pole odpowiedzialności a życie codzienne,
- cnota jako sprawność moralna,
- samoświadomość,
- rozwój moralny,
- fazy rozwoju moralnego według Lawrence’a Kohlberga,
- wychowanie i samowychowanie jako kształtowanie odpowiedzialnej postawy,
- własne zdrowie i życie jako obszar ponoszenia odpowiedzialności,
- wpływ środków psychoaktywnych na możliwość kierowania sobą,
- niedorozwój moralny a demoralizacja.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje różne rodzaje odpowiedzialności;
- rozróżnia odpowiedzialność jako strach przed karą i jako troskę o zagrożoną wartość;
- definiuje pojęcie pola odpowiedzialności, czyli obszaru rzeczywistości, za który osoba może przyjąć odpowiedzialność;
- opisuje odpowiedzialność za siebie – za swoje czyny i przekonania, za swoje życie;
- wyjaśnia cnotę jako skłonność i gotowość dokonywania czynów moralnie pozytywnych;
- rozumie i opisuje problem samoświadomości;
- przedstawia elementy samoświadomości i podaje przykłady ich analizy;
- definiuje rozwój moralny;
- przedstawia fazy rozwoju moralnego według L. Kohlberga.

Umiejętności

Uczeń:

- interpretuje pojęcie pola odpowiedzialności;
- dokonuje obserwacji przeżycia odpowiedzialności;
- omawia dumę moralną w wyniku podjęcia odpowiedzialności i jako powód podejmowania odpowiedzialności;
- rozpoznaje warunki konieczne do ponoszenia odpowiedzialności;
- podaje przykłady relacji między obiektywnością wartości a ponoszeniem odpowiedzialności;
- podaje przykłady z dziedziny samowychowania moralnego;
- ilustruje przykładami pojęcia niedorozwoju moralnego i demoralizacji;
- podaje przykłady winy i zasługi moralnej.

6. Nielatwo jest mówić o dobru

Treści nauczania:

- opis, ocena, norma,
- moralność a etyka, etyka jako dziedzina filozofii,
- etyka normatywna i opisowa,
- psychologia i socjologia moralności,
- prawo a etyka,
- metaetyka,

- prawdziwość i fałszywość sądów etycznych,
- rodzaje sądów i uzasadnień etycznych,
- wypowiedzi etyki a wypowiedzi matematyczne i empiryczne,
- emotywizm i intuicjonizm,
- obiektywizm i subiektywizm, absolutyzm i relatywizm etyczny.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia opis, ocenę oraz normę;
- rozróżnia terminy „etyczny” i „moralny”;
- definiuje moralność, etykę, etykę normatywną i opisową, psychologię i socjologię moralności;
- przedstawia związek prawa z moralnością.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje wybrane przepisy prawne z etycznego punktu widzenia;
- opisuje rodzaje sądów i uzasadnień etycznych, podaje przykłady ich stosowania;
- tworzy wypowiedzi opisujące i oceniające;
- rozumie i charakteryzuje stanowiska metaetyczne, takie jak emotywizm i intuicjonizm, obiektywizm i subiektywizm, absolutyzm i relatywizm etyczny;
- odróżnia wypowiedzi etyki normatywnej od wypowiedzi empirycznych i matematycznych.

7. Normy moralne a rozwój człowieka

Treści nauczania:

- przeżycie powinności moralnej,
- normy obyczajowe, prawne i moralne,
- struktura normy moralnej,
- typy norm moralnych,
- normy moralne a wartości,
- wartości moralne,
- uzasadnienia norm moralnych,
- różnica między uzasadnianiem subiektywistycznym a obiektywistycznym,
- prawo naturalne a prawo stanowione,
- normy a wartości,
- typy etyki,
- etyka religijna a etyka świecka,
- analiza Dekalogu,
- kodeksy etyczne,
- naturalizm i antynaturalizm w koncepcjach człowieka oraz etyczne konsekwencje tych poglądów.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wymienia i opisuje typy norm moralnych;
- odróżnia prawo naturalne od prawa stanowionego;
- wskazuje różnice między etyką religijną a etyką świecką;
- analizuje normy zawarte w Dekalogu;

- podaje przykłady kodeksów etycznych (etyka samorządu szkolnego, deontologia lekarska, etyka nauczycielska);
- rozpoznaje naturalistyczne i antynaturalistyczne wypowiedzi etyczne.

Umiejętności

Uczeń:

- rozpoznaje i opisuje przeżycia powinności moralnej, definiuje normę moralną;
- analizuje strukturę normy moralnej;
- umie konstruować normę moralną;
- odnajduje normy moralne w wypowiedziach filozoficznych, literackich i potocznych;
- odnajduje normy moralne jako ukryte założenia wypowiedzi;
- wskazuje związki między wartościami a normami moralnymi;
- uzasadnia normy moralne;
- rozróżnia subiektywistyczne i obiektywistyczne uzasadnienia normy moralnej;
- rozumie naturalizm i antynaturalizm w koncepcjach etycznych oraz podaje odpowiednie przykłady.

II. AKTYWNE CZYTANIE DZIEDZICTWA ETYKI

8. W pogoni za cnotą

8.1. Sokrates

Treści nauczania:

- zmiana etosu greckiego od bohatera do obywatela,
- pitagorejski rachunek sumienia,
- relatywizm moralny sofistów,
- porównanie kultury moralnej czasów sofistycznych ze współczesnością,
- *arete* jako szczególna dzielność danego człowieka,
- życie i śmierć Sokratesa,
- moralizm, intelektualizm etyczny, *daimonion*,
- sokratejska troska o duszę,
- osobista intuicja moralna, definiowanie pojęć moralnych,
- argumenty za intelektualizmem etycznym i przeciw niemu.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Sokratesa;
- opisuje ideę doskonalenia siebie i jej pitagorejskie korzenie;
- przedstawia sofistyczny relatywizm etyczny;
- definiuje takie pojęcia, jak: *arete* (jako dzielność i jako cnotę), moralizm, *daimonion*, intelektualizm etyczny;
- omawia sokratejską troskę o duszę we współczesnych realiach;
- omawia postawę moralizmu we współczesnych realiach.

Umiejętności

Uczeń:

- znajduje podobieństwa między czasami współczesnymi a Atenami w czasach popularności sofistów;
- podaje przykłady poszukiwania definicji metodą przybliżeń;
- znajduje przykłady na intuicyjne rozpoznawanie dobra;
- przedstawia argumenty za intelektualizmem etycznym i przeciw niemu.

8.2. Platon

Treści nauczania:

- mit jaskini,
- idealizm platoński,
- wpływ idealizmu platońskiego na kształtowanie ideałów moralnych,
- dualizm platoński w opisie człowieka,
- platońska koncepcja miłości,
- podstawowe cnoty według Platona,
- idee matematyczne a idee moralne,
- postrzeganie świata poprzez idee w życiu codziennym.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Platona;
- interpretuje mit jaskini;
- rozumie i omawia dualizm platoński w opisie bytu i człowieka;
- przedstawia cztery podstawowe cnoty platońskie, do których należą: umiarkowanie, odwaga, rozum i sprawiedliwość;
- omawia koncepcję miłości jako przyciągania człowieka przez to, co wyższe.

Umiejętności

Uczeń:

- wykorzystuje sformułowania cnót platońskich do opisu życia codziennego;
- odróżnia idee matematyczne od idei moralnych;
- odnajduje przykłady postrzegania świata poprzez idee w życiu codziennym.

8.3. Arystoteles

Treści nauczania:

- trzy poziomy duszy: roślinna, zwierzęca i rozumna,
- hierarchia dóbr,
- dobro najwyższe a cel człowieka,
- zasada złotego środka,
- pojęcie eudajmonii (eudajmonia, czyli szczęście jako cel życia – godzenie dobra moralnego i osobistego powodzenia),
- trzy rodzaje szczęścia: bezinteresowna kontemplacja, stosowanie zasady złotego środka, życie w przyjaźni z innymi,
- współczesne trudności ze stosowaniem zasady eudajmonii,
- pojęcie sprawiedliwości.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Arystotelesa;
- przedstawia poziomy duszy według Arystotelesa;
- hierarchizuje dobra;
- określa dobro najwyższe i jego związek z istotą człowieka;

- omawia zasadę złotego środka i stosuje ją na przykładach;
- omawia pojęcie sprawiedliwości w jego zróżnicowaniu.

Umiejętności

Uczeń:

- przedstawia na przykładach hierarchię dóbr;
- podaje argumenty za zasadą złotego środka oraz przeciw niej;
- analizuje pojęcie eudajmonii, czyli szczęścia życiowego polegającego na pogodzeniu dobra moralnego z osobistym powodzeniem;
- argumentuje za możliwością życia według zasady eudajmonii i przeciw takiej możliwości.

9. W poszukiwaniu szczęścia

9.1. Cynicy

Treści nauczania:

- Antystenes i Diogenes,
- niezależność jako wartość najwyższa,
- struktura uzależnień jako źródeł cierpienia,
- cywilizacja konsumpcyjna jako nieskończony generator potrzeb,
- różne postawy wobec konsumpcji,
- cynizm jako wolność od praw i moralności,
- współczesne rozumienie cynizmu,
- indyferentyzm moralny.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje postaci Antystenesa i Diogenesa jako czołowych przedstawicieli cynizmu;
- definiuje pojęcie cynizmu i wynikające z niego poglądy;
- omawia cynizm jako obojętność na wartości wysokie;
- definiuje indyferentyzm moralny i podaje jego przykłady.

Umiejętności

Uczeń:

- prezentuje i analizuje przeżycia oraz zachowania odsłaniające uzależnienie człowieka od otoczenia;
- analizuje życie kloszarda jako współczesny przykład realizacji idei cynizmu;
- rozważa problem źródeł współczesnego cynizmu i płynących z niego zagrożeń.

9.2. Cyrenaicy

Treści nauczania:

- Arystyp z Cyreny,
- hedonizm,
- przyjemność zmysłowa, maksymalna, natychmiastowa jako wartość najwyższa;
- wpływ reklam konsumpcyjnych na potencjalnych odbiorców;
- współczesne przykłady hedonizmu;
- komplikacja i wynaturzenie podstawowych potrzeb jako konsekwencja postawy hedonistycznej.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje postać Arystypa z Cyreny jako twórcę hedonizmu;
- wyróżnia przyjemności zmysłowe jako wartość najwyższą według hedonizmu;
- określa sprzeczności wewnętrzne w doktrynie hedonistycznej.

Umiejętności

Uczeń:

- rozpoznaje, grupuje i hierarchizuje przyjemności;
- rozpoznaje manipulacyjne działanie reklam nakierowanych na zmysły potencjalnych odbiorców;
- podaje współczesne przykłady hedonizmu;
- analizuje współczesne negatywne konsekwencje postawy hedonistycznej.

9.3. Epikureizm

Treści nauczania:

- Epikur i jego poglądy,
- klasyfikacja cierpień,
- wpływ cierpienia na człowieka,
- rozumna odpowiedź na nieszczęście,
- epikurejska rozumność jako metoda usunięcia cierpień zbytecznych,
- analiza czwórmianu leczniczego Epikura jako sposobu na cierpienia,
- przyjemność jako wartość podstawowa i najwyższa,
- wartość przyjemności naturalnych płynących z zaspokojenia potrzeb prostymi sposobami,
- potrzeba umiaru.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Epikura;
- podaje przykłady i rozróżnia typy cierpienia;
- podaje przykłady skutków cierpienia dla zachowań i kondycji człowieka;
- omawia epikurejską koncepcję błędnych przekonań jako źródła cierpień i wskazuje odpowiednie przykłady;
- przedstawia koncepcję szczęścia jako braku cierpienia;
- omawia problem błędnego myślenia powodującego cierpienie i wskazuje środki zaradcze (nawiązując do epikurejskiego czwórmianu leczniczego);
- omawia na przykładach słuszność zasady umiaru.

Umiejętności

Uczeń:

- określa związki nieszczęścia z cierpieniem;
- analizuje postawę rozumną jako przeciwstawiającą się cierpieniu zbytecznemu;
- argumentuje za wartością przyjemności naturalnych;
- podaje argumenty za tym, że rozum pomaga w osiągnięciu szczęścia.

9.4. Stoicyzm

Treści nauczania:

- rozumność świata według stoików,
- piękno przyrody i chaos ludzkości,
- pojęcie sensu wydarzenia i sensu świata,
- rozumienie i jego granice,
- afekty niosące cierpienie,
- stoicki spokój i jego cena.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje Zenona z Kition, Senekę i Marka Aureliusza jako filozofów stoickich;
- omawia stoicką wizję świata i definiuje panteizm;
- przedstawia obszar znaczeniowy pojęcia: rozumienie;
- ukazuje wpływ uczuć na cierpienia człowieka i stoickie środki zaradcze, jakimi są autarkia i apatia.

Umiejętności

Uczeń:

- określa warianty problemu rozumności świata;
- dokonuje refleksji nad ludzką potrzebą ładu i sensu w otaczającej rzeczywistości;
- analizuje postawę fatalistyczną i jej uwarunkowania;
- analizuje postawę stoickiego spokoju oraz wskazuje jej zalety i wady.

9.5. Sceptycyzm

Treści nauczania:

- sceptycyzm jako wątplenie w pewność poznania,
- przyczyny zwątpienia, czyli tropy sceptyczne,
- psychiczne oraz społeczne przyczyny i formy sceptycyzmu,
- możliwość poznania człowieka i jej ograniczenia.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- określa pojęcie sceptycyzmu i wskazuje jego formy;
- wskazuje lęk przed niepewnością poznawczą jako źródło sceptycyzmu;
- wymienia uczuciowe, komunikacyjne i etyczne skutki różnych form sceptycyzmu.

Umiejętności

Uczeń:

- rozróżnia ostrożność i nieufność, ufność i naiwność, krytycyzm i agnostycyzm;
- analizuje potoczne określenia „dobry człowiek”, „zły człowiek”.

10. Od Augustyna do Levinasa, czyli półtora tysiąca lat refleksji etycznej

10.1. Św. Augustyn

Treści nauczania:

- postać św. Augustyna,
- grzeszność,
- iluminacja,
- cnoty kardynalne: wstrzeźliwość, roztropność, sprawiedliwość i męstwo,
- miłość jako zasada woli,

- zło jako brak bytu,
- podporządkowanie moralności zbawieniu jako wartości najwyższej.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać św. Augustyna;
- podaje podstawową zasadę etyki chrześcijańskiej, jaką jest miłowanie Boga i bliźniego;
- omawia tezę św. Augustyna o złu jako braku bytu i odnosi ją do otaczającej rzeczywistości;
- przedstawia życie wieczne jako wartość najwyższą chrześcijanina.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje etyczne aspekty pojęcia grzeszności;
- analizuje wewnętrzną walkę w człowieku, scharakteryzowaną przez św. Augustyna;
- wskazuje przyczyny trudności wcielania współcześnie zasady miłości bliźniego.

10.2. Święty Tomasz

Treści nauczania:

- postać św. Tomasza,
- podział cnót na intelektualne i moralne,
- cztery cnoty kardynalne i trzy cnoty teologalne,
- sumienie przeduczynkowe i pouczynkowe,
- zbawienie jako wartość najwyższa.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać św. Tomasza;
- analizuje pojęcie cnót kardynalnych;
- definiuje sumienie przeduczynkowe i pouczynkowe.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje na przykładach koncepcję sumienia przeduczynkowego i pouczynkowego,
- rozważa działanie sumienia przeduczynkowego i pouczynkowego,
- przedstawia przykłady współczesnej realizacji cnót kardynalnych.

10.3. Baruch Spinoza

Treści nauczania:

- panteizm metafizyczny Spinozy,
- podział uczuć na pożądanie, radość i smutek,
- idea racjonalnego samodoskonalenia się.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Spinozy;
- omawia trzy poziomy wiedzy według Spinozy.

Umiejętności

Uczeń:

- omawia na przykładach poznawanie własnych uczuć;
- uzasadnia związek samopoznania z samorozwojem.

10.4. Fryderyk Nietzsche

Treści nauczania

- amoralizm, relatywizm, nihilizm, witalizm, resentment, dionizyjski i apolliński nurt w kulturze,
- autonomia moralna nadczłowieka a heteronomia niewolnika,
- etapy przemian ducha (wielbłąd, lew, dziecko) a doświadczenia rozwoju autonomii osobowej,
- krytyka chrześcijaństwa dokonana przez Fryderyka Nietzschego i odpowiedź Maxa Schelera.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać F. Nietzschego;
- charakteryzuje takie pojęcia, jak: amoralizm, relatywizm, witalizm, nihilizm, dionizyjski i apolliński nurt w kulturze, resentment;
- przedstawia problem niesamodzielności współczesnego człowieka według Nietzschego;
- wymienia etapy przemian ducha i koncepcję nadczłowieka według Nietzschego;
- przedstawia krytykę chrześcijaństwa Nietzschego i odpowiedź Schelera na tę krytykę.

Umiejętności

Uczeń:

- stosuje pojęcia: amoralizmu, relatywizmu, witalizmu, nihilizmu oraz resentymetu do opisu postaw ludzkich;
- ocenia główne idee filozofii Nietzschego.

10.5. Jean-Paul Sartre

Treści nauczania:

- różnica między bytem w sobie a bytem dla siebie,
- absurdalność świata pozbawionego absolutnych zasad,
- człowiek jako byt szczególny,
- wolność, samotność i odpowiedzialność człowieka.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wyjaśnia pojęcie absurdalności życia ludzkiego;
- omawia wpływ dokonywanych wyborów na życie człowieka i jego otoczenia.

Umiejętności

Uczeń:

- argumentuje za koncepcją człowieka J.P. Sartre'a i przeciw niej.

10.6. Emmanuel Levinas

Treści nauczania:

- skończoność i ograniczenia człowieka,
- twarz i jej przejawianie się,
- twarz innego człowieka jako ograniczenie swobody podmiotu,

– etyka jako konieczny sposób odpowiedzenia na wyzwanie twarzy.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

– opisuje metaforę twarzy i jej przejawianie się.

Umiejętności

Uczeń:

– omawia mechanizm, w jaki spostrzeganie twarzy innego człowieka wpływa na zachowanie podmiotu.

11. Ocena moralna czynu. Od deontologii do utilitaryzmu

11.1. Etyki deontologiczne

Treści nauczania:

- czyn jako akt podmiotu w odróżnieniu od zachowań odruchowych,
- struktura ludzkiego działania,
- struktura rygorów deontologicznych,
- intencja czynu, sprawstwo i zaniechanie,
- supererogacja.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- odróżnia czyn od reakcji i zachowania;
- rozróżnia: sprawcę, adresata, treść, intencję, skutki, okoliczności;
- wyjaśnia znaczenie pojęcia: deontologia;
- rozróżnia intencje czynu, sprawstwo i zaniechanie;
- wyjaśnia sens supererogacji, czyli czynu wykraczającego ponad nakaz moralny.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje czyny, wyszczególniając główne elementy struktury ludzkiego działania;
- analizuje na przykładach działanie pod kątem intencji, sprawstwa i zaniechania.

11.2. Immanuel Kant

Treści nauczania

- postać i znaczenie Immanuela Kanta,
- ocena wartości moralnej czynu,
- subiektywna maksyma woli i zobowiązujące moralne prawo,
- dwa sformułowania imperatywu kategorycznego.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- przedstawia postać i dokonania Kanta;
- rozumie pojęcie obowiązku moralnego;
- interpretuje zasadę nietraktowania ludzi jako środków do celu.

Umiejętności

Uczeń:

- rozróżnia czyny moralnie obojętne i podlegające ocenie moralnej;
- ocenia czyn, stosując imperatyw kategoryczny.

11.3. Konsekwencjalizm

Treści nauczania:

- ocena moralna czynu zależna od jego konsekwencji;
- podstawowe kryterium oceny moralnej wartości czynu;
- prawdopodobieństwa zajścia przewidywanych konsekwencji.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- rozumie zasadę przyczynowości i zachodzenia konsekwencji czynu;
- uznaje wagę wiedzy o rzeczywistości dla trafnego przewidywania konsekwencji;
- wymienia różne hierarchie wartości.

Umiejętności

Uczeń:

- realistycznie przewiduje konsekwencje czynu;
- dokonuje aksjologicznej oceny i hierarchizacji konsekwencji czynu.

11.4. Utylitaryzm Jeremy’ego Benthama i Johna Stuarta Milla

Treści nauczania:

- postaci i dorobek Jeremy’ego Benthama i Johna Stuarta Milla;
- zasada użyteczności;
- hedonistyczny rachunek J. Benthama;
- zróżnicowanie jakościowe przyjemności według J.S. Milla;
- utylitaryzm czynu i utylitaryzm reguł.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- przedstawia J. Benthama i J.S. Milla jako twórców utylitaryzmu;
- rozumie zasadę użyteczności;
- rozumie hierarchizację przyjemności;
- rozróżnia utylitaryzm czynów i utylitaryzm reguł.

Umiejętności

Uczeń:

- dokonuje analizy czynów pod kątem ich wpływu na doznawanie przyjemności i szczęścia;
- analizuje ograniczenia płynące z Benthamowskiego hedonizmu;
- hierarchizuje przyjemności pod kątem ich wysokości;
- określa wpływ utylitaryzmu na kulturę współczesną;
- argumentuje za utylitaryzmem i przeciw niemu.

11.5. Współczesna etyka cnót

Treści nauczania:

- różnorodność znaczeń pojęcia cnoty,
- cnota jako trwała dyspozycja do czynów moralnie pozytywnych,

- znaczenie osobistej cnoty w życiu indywidualnym i społecznym,
- trudności w zachowaniu cnoty w realiach współczesności.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- zna różne znaczenia pojęcia cnoty występujące w kulturze;
- rozumie różnorodność uwarunkowań postawy moralnej;
- przedstawia skutki postawy cnoty dla dobra jednostki i społeczeństwa.

Umiejętności

Uczeń:

- odróżnia czyny moralnie pozytywne od negatywnych;
- rozpoznaje zagrożenia dla postawy osobistej cnoty;
- uzasadnia wartość cnoty moralnej dla osobistego szczęścia.

12. Między jednostką a zbiorowością. Etyka a polityka

12.1. Mechanizm władzy w *Księżcu* Niccolò Machiavellego

Treści nauczania:

- Niccolò Machiavelli jako twórca etyki materialistycznej,
- odrzucenie teologicznego uzasadnienia etyki,
- władza jako naczelnny cel działania,
- sprawność w rządzeniu jako cnota,
- makiawelizm, czyli cel uświęca środki.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje postać Machiavellego i historyczny kontekst jego koncepcji;
- rozumie i opisuje materialistyczny zwrot w etyce europejskiej;
- przedstawia rozumienie przez Machiavellego mechanizmów władzy;
- przedstawia pojęcie makiawelizmu i jego uzasadnienia.

Umiejętności

Uczeń:

- dyskutuje na temat zasady mówiącej o tym, że cel uświęca środki.

12.2. Polityka jako odpowiedzialność

Treści nauczania:

- różne rozumienie celów władzy,
- znaczenie władzy dla zwiększania wspólnego dobra,
- obowiązki władzy,
- obowiązki obywateli w systemie demokratycznym.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozumie zróżnicowanie władzy ze względu na jej cel;
- rozumie pojęcia odpowiedzialności władzy i obywatela w systemie demokratycznym.

Umiejętności

Uczeń:

- omawia praktyczne powinności obywatela w demokracji.

12.3. Powstanie państwa**Treści nauczania:**

- postaci Thomasa Hobbesa, Johna Locke`a, Jeana-Jacquesa Rousseau, Karola Marksa,
- diagnoza natury ludzkiej według T. Hobbesa,
- ugoda oddająca władzę suwerenowi jako gwarancja bezpieczeństwa,
- umowa społeczna według J. Locke`a,
- krytyka społeczeństwa i państwa jako niezgodnych z ludzką naturą według J.-J. Rousseau,
- państwo jako system nierówności społecznych w wizji Marksa.

Osiągnięcia ucznia**Wiadomości****Uczeń:**

- przedstawia postaci T. Hobbesa, J. Locke`a, J.-J. Rousseau, K. Marksa;
- rozumie różnice między koncepcjami natury ludzkiej przedstawianymi przez T. Hobbesa, J. Locke`a i J.-J. Rousseau;
- prezentuje zasadę umowy społecznej i jej różne realizacje;
- przedstawia krytykę cywilizacji J.-J. Rousseau;
- omawia Marksowski opis społeczeństwa klasowego.

Umiejętności**Uczeń:**

- analizuje mechanizm rezygnacji z uprawnień jednostki na rzecz uzyskania bezpieczeństwa;
- podaje przykłady różnorodnych wypowiedzi na temat natury ludzkiej.

12.4. Prawo a moralność**Treści nauczania:**

- prawo naturalne,
- prawo stanowione,
- godność człowieka,
- problem posłuszeństwa wobec jawnie niesłusznego prawa stanowionego.

Osiągnięcia ucznia**Wiadomości****Uczeń:**

- przedstawia definicje prawa naturalnego i prawa stanowionego;
- definiuje godność według Deklaracji Praw Człowieka;
- podaje przykłady z życia codziennego nieszanowania godności człowieka;
- omawia sytuacje, w których prawo stanowione stoi w jawnej sprzeczności z prawem naturalnym.

Umiejętności**Uczeń:**

- podaje przykłady nieszanowania godności człowieka;
- wskazuje negatywne przykłady prawa stanowionego.

12.5. Rola prawdy i kłamstwa w życiu publicznym

Treści nauczania:

- rola prawdy dla podejmowania decyzji w życiu publicznym,
- znaczenie propagandy,
- malejące społeczne zapotrzebowanie na prawdę,
- postprawda.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia sens zdania prawdziwego i fałszywego;
- omawia, na czym polega propaganda;
- wyjaśnia znaczenie postprawdy.

Umiejętności

Uczeń:

- uzasadnia znaczenie prawdy w życiu publicznym;
- podaje przykłady propagandy;
- odróżnia wypowiedzi informujące o faktach od opinii.

12.6. Wolność słowa i ekspresji artystycznej

Treści nauczania:

- znaczenie wolności słowa w społeczeństwie demokratycznym,
- krzywda jako możliwa negatywna konsekwencja wolności słowa,
- mowa nienawiści,
- swoboda ekspresji artystycznej i jej ograniczenia.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozumie pojęcie wolności słowa;
- zna i rozumie pojęcie mowy nienawiści.

Umiejętności

Uczeń:

- uzasadnia wartość wolności słowa;
- przedstawia możliwe konsekwencje nadużywania wolności słowa i ekspresji artystycznej.

12.7. Między liberalizmem a konserwatyzmem

Treści nauczania:

- występowanie skrajnych stanowisk w różnych kwestiach jako zjawisko charakterystyczne dla demokracji,
- konserwatyzm i liberalizm,
- waga solidaryzmu w dobie nierówności społecznych rosnących w skali kraju i globu,
- uzasadnienia ostrożnego stosunku konserwatystów do reform społecznych,
- liberalny optymizm w obszarze dokonywania zmian społecznych.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- definiuje konserwatyzm, liberalizm i solidaryzm;
- zna skalę współczesnych nierówności społecznych.

Umiejętności

Uczeń:

- przedstawia przykłady argumentów konserwatywnych i liberalnych dotyczących wybranych problemów społecznych;
- analizuje krajowe i światowe nierówności społeczne.

12.8. Demokracja i jej ograniczenia

Treści nauczania:

- demokracja a interesy różnych grup społecznych,
- pozytywny wpływ demokracji na rozwój obywateli,
- zależność jakości ustroju demokratycznego od kompetencji i dobrej woli obywateli.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- definiuje demokrację;
- przedstawia zalety i wady demokracji.

Umiejętności

Uczeń:

- przedstawia przykłady postaw wpływających pozytywnie i negatywnie na jakość danego społeczeństwa demokratycznego.

12.9. Totalitaryzm i jego konsekwencje

Treści nauczania:

- ideologiczne podstawy dla lekceważenia praw obywatelskich i życia ludzi,
- faszystowska ideologia siły,
- nazistowski rasizm,
- komunistyczne lekceważenie praw ludzkich,
- odrzucenie kategorii godności osoby jako ułatwienie dla realizacji zniewolenia i masowych zbrodni,
- deprawacja ludzi w warunkach indoktrynacji i przemocy.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- podaje różnice między nazizmem, faszyzmem i komunizmem radzieckim;
- wymienia przykładowe fakty dotyczące zbrodni nazistowskich i komunistycznych.

Umiejętności

Uczeń:

- podaje przykłady wypowiedzi ideologicznych nieprawdziwych;
- przedstawia uzasadnienia nazistów dla dokonywania zbrodni rasowych;
- rozumie mechanizmy indoktrynacji i zastraszenia ludzi podlegających totalitarnej władzy;
- podaje przykłady postaw ludzkich ukazujących skutki ideologii komunistycznej dla zachowania obywateli.

III. CZŁOWIEK WSPÓŁCZESNY W ŚWIETLE DOBRA I W CIENIU ZŁA

13. Etyczny wymiar codzienności

13.1. Podmiot moralny w cywilizacji konsumpcyjnej

Treści nauczania:

- heteronomia i autonomia moralna współczesnego człowieka,
- podmiotowość moralna,
- struktura zniewolenia, czyli co na nas wpływa,
- struktura uzależnienia i jego rodzaje,
- rodzaje wolności,
- analiza oddziaływania reklamy i propagandy,
- symptomy kryzysu moralnego we współczesnym świecie,
- etyka ekologiczna jako afirmacja przyrody i postawa konieczna dla przetrwania ludzkości,
- realia i postulaty dotyczące stosunku ludzi do zwierząt,
- wartość zrównoważonego rozwoju,
- tezy i konsekwencje postmodernizmu.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- definiuje takie pojęcia, jak: heteronomia i autonomia moralna, podmiotowość moralna, etyka ekologiczna, zrównoważony rozwój, postmodernizm, kryzys moralny;
- rozróżnia wolność „od” i wolność „do”;
- podaje przykłady dotyczące różnych rodzajów wolności;
- przedstawia różne rodzaje uzależnień i ich skutki dla człowieka;
- rozumie pojęcie środowiska naturalnego i zależności między człowiekiem a środowiskiem;
- zna zasady obyczajowe i prawne związane z postępowaniem człowieka wobec zwierząt;
- podaje przykłady postmodernistycznych idei występujących w moralności.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje strukturę zniewolenia człowieka (ograniczenia jego wolności);
- rozpoznaje składniki podmiotowości moralnej i zauważa zaburzenia podmiotowości u ludzi;
- analizuje na przykładach działanie reklamy i propagandy;
- podaje argumentację za tezą o współczesnym kryzysie moralnym i przeciw niej;
- przedstawia dwa typy argumentów za rozwijaniem etyki ekologicznej, wynikające z troski o przetrwanie ludzkości oraz z afirmacji przyrody;
- przedstawia argumenty przemawiające za słusnością zrównoważonego rozwoju.

13.2. Złożony problem tolerancji

Treści nauczania:

- przyczyny nietolerancji,
- rozumienie a ocenianie,
- co nas łączy, a co dzieli z ludźmi,
- uzasadnienia tolerancji i jej granice,
- przyczyny i aksjologiczne konsekwencje łapownictwa,
- uczciwość na co dzień a wymagania w stosunku do innych,

- rodzaje tolerancji,
- tolerancja pozytywna i negatywna,
- asertywność.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia przyczyny nietolerancji;
- rozróżnia tolerancję pozytywną i negatywną;
- opisuje na przykładach rodzaje tolerancji.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje postawę pierwszeństwa oceniania przed rozumieniem innych;
- wskazuje przykłady nietolerancji związanej z odmiennością kulturową;
- przedstawia uzasadnienia tolerancji;
- określa granice tolerancji oraz je uzasadnia;
- stosuje w przykładach pojęcie asertywności.

13.3. Odcienie miłości

Treści nauczania:

- piramida potrzeb według Abrahama Masłowa,
- znaczenie uczuć w życiu człowieka,
- rozwój uczuciowy i jego zaburzenia,
- uczucia negatywne a higiena psychiczna,
- rodzaje potrzeb i ich hierarchizacja,
- uczucia nieuświadomione według psychoanalizy, działanie wyparcia i racjonalizacji,
- miłość rodzinna, chrześcijańska, erotyczna oraz przyjaźń,
- istota miłości chrześcijańskiej,
- seks – erotyzm – miłość,
- odpowiedzialność w życiu płciowym,
- rodzina jako przedmiot analizy i cel działania.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- omawia aspekt emocjonalny (uczuciowo-dążeńiowy) aktywności człowieka;
- rozróżnia cechy procesów emocjonalnych oraz typy i źródła konfliktów wewnętrznych;
- przedstawia definicję rozwoju uczuciowego i jego zaburzenia;
- omawia piramidę potrzeb według A. Masłowa;
- omawia mechanizmy nieświadomości, w tym wyparcie i racjonalizację;
- rozróżnia i charakteryzuje rodzaje miłości, takie jak: miłość rodzinna, chrześcijańska, erotyczna oraz przyjaźń;
- charakteryzuje istotę miłości chrześcijańskiej;
- hierarchizuje wartości związane ze związkami erotycznymi;
- wskazuje elementy pozytywne i negatywne w kształtowaniu się rodziny.

Umiejętności

Uczeń:

- podaje przykłady uczuć negatywnych i pozytywnych, a także omawia ich wpływ na postępowanie człowieka;
- podaje przykłady niedojrzałości uczuciowej, umysłowej i społecznej oraz analizuje wpływ niedojrzałości na więzi międzyludzkie;
- przedstawia na przykładach działanie mechanizmów wyparcia i racjonalizacji;
- rozróżnia pojęcia seksu, erotyzmu i miłości oraz omawia ich znaczenie na przykładach;
- analizuje i omawia znaczenie odpowiedzialności w życiu płciowym.

14. Dobrze żyć i dobrze się mieć

14.1. Dylematy etyczne

Treści nauczania:

- kontrowersyjne sytuacje życiowe i związane z nimi dylematy etyczne,
- etyka absolutystyczna i etyka sytuacyjna,
- rozważenie z perspektywy różnych stanowisk etycznych zagadnień: samobójstwa, eutanazji, przerywania ciąży, karania (w tym kary śmierci), seksu przedmałżeńskiego, adopcji dziecka przez parę homoseksualną, cenzury brutalności w środkach masowej informacji, zgody na udostępnianie osobom pełnoletnim narkotyków miękkich, bezpłatności studiów wyższych,
- elitaryzm i egalitaryzm.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- określa istotę dylematu etycznego;
- definiuje eutanazję i ortotanazję (przerwanie życia i niepodtrzymywanie życia na żądanie chorego);
- określa elitaryzm i egalitaryzm;
- podaje różnorodne przykłady trudnych sytuacji życiowych i związanych z nimi dylematów etycznych.

Umiejętności

Uczeń:

- omawia wybrane stanowiska etyczne, takie jak: utylitaryzm, formalizm, etyka aksjologiczna;
- przedstawia argumenty związane z dylematami występującymi w trudnych sytuacjach (samobójstwo, eutanazja, przerywanie ciąży, kara śmierci, seks przedmałżeński, adopcja dziecka przez parę homoseksualną, cenzura brutalności w środkach masowej informacji, zgoda na udostępnianie osobom pełnoletnim narkotyków miękkich, bezpłatność studiów wyższych).

14.2. Etyka a nauka i technika

Treści nauczania:

- trudności związane ze zmniejszającą się kontrolą człowieka nad światem urządzeń technicznych,
- ocena wpływu postępu technicznego i procesów globalnych na środowisko życia człowieka,
- wpływ świata cyfrowego na relacje międzyludzkie.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- podaje przykłady utraty kontroli nad postępem technicznym;

– odróżnia efekty rozwoju nauki od jej zastosowań praktycznych.

Umiejętności

Uczeń:

- spostrzega i analizuje informacje związane z nowymi zjawiskami społecznymi wynikającymi z postępu technicznego;
- komentuje wpływ mediów społecznościowych na myślenie jednostek i relacje międzyludzkie.

14.3. Wobec korupcji

Treści nauczania:

- pojęcie korupcji,
- przyczyny korupcji,
- szkodliwość korupcji.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wyjaśnia pojęcie korupcji;
- podaje przyczyny i konsekwencje korupcji.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje przykłady korupcji widoczne w mediach i w życiu codziennym.

14.4. Etyka zawodowa a życie

Treści nauczania:

- etyka zawodowa (deontologia) realizacją etyki ogólnej w danym obszarze życia,
- wartości naczelną dla różnych etyk zawodowych (prawda dla etyki dziennikarskiej, zdrowie dla etyki medycznej, rozwój ucznia dla etyki nauczycielskiej),
- etyka życia szkolnego jako poszukiwanie wspólnego dobra,
- etyka zawodowa lekarza i dylematy z nią związane,
- szczególna odpowiedzialność dziennikarza w erze postprawdy.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wyjaśnia pojęcie etyki zawodowej;
- omawia etykę zawodową jako zastosowanie etyki ogólnej na konkretnym obszarze rzeczywistości społecznej;
- rozumie trudności nieuniknione w etycznym podejściu do wykonywania zawodu;
- podaje przykłady głównych zasad etyki zawodowej dziennikarza, lekarza i nauczyciela.

Umiejętności

Uczeń:

- podaje przykłady zachowań zaprzeczających wartościom podstawowym dla danej etyki zawodowej;
- wskazuje trudności wpływające na rzetelność uprawiania dziennikarstwa;
- analizuje realne przeszkody w nawiązywaniu dialogu między uczniem a nauczycielem;
- rozpoznaje mechanizm traktowania nauczyciela przez ucznia i ucznia przez nauczyciela jako obcych sobie, nierozumiejących się i niebudzących moralnego poszanowania;
- omawia wspólnotę uczuć oraz kwestię godności ucznia i nauczyciela.

14.5. Człowiek wobec śmierci

Treści nauczania:

- sposoby radzenia sobie ze świadomością nieuchronności śmierci,
- postawy ludzi wobec śmierci własnej bądź bliskiej osoby,
- harwardzka definicja śmierci,
- przedstawianie śmierci w kulturze masowej,
- śmierć sensowna i bezsensowna: wątpliwości i oceny.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia przykłady różnych postaw wobec nieuchronności śmierci;
- opisuje przeżycia związane ze śmiercią.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje i komentuje przedstawianie śmierci w kulturze masowej.

14.6. W poszukiwaniu szczęścia

Treści nauczania:

- przyjemność, zadowolenie, szczęście,
- definiowanie mądrości i głupoty,
- rodzaje mądrości,
- sens życia a cele życiowe,
- rodzaje szczęścia,
- problem tożsamości osobowej,
- rodzinne, narodowe i kulturowe korzenie osoby,
- rozsądek i rozumność wobec zła,
- obowiązek, sumienie i spokój wewnętrzny,
- mądrość jako pogodzenie moralnego dobra i powodzenia osobistego.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia i hierarchizuje przyjemność, zadowolenie i szczęście;
- rozróżnia szczęście krótko- i długotrwałe;
- wskazuje różne pojęcia szczęścia;
- hierarchizuje cele życiowe;
- wskazuje wyróżniki tożsamości osobowej.

Umiejętności

Uczeń:

- charakteryzuje różne postawy wobec zła;
- analizuje pojęcia mądrości i głupoty;
- rozważa problem sensu życia;
- rozważa na przykładach związku między działaniem sumienia a stanem szczęśliwości;
- rozróżnia rozsądek i mądrość oraz podaje ich przykłady z życia codziennego.

14.7. Refleksja etyczna wobec dni szczególnych

Treści nauczania:

- dzień Wszystkich Świętych (waga śmierci w życiu człowieka, cmentarz jako wartość dla żywych, dojrzewanie do cudzego umierania),
- Wigilia Bożego Narodzenia (*sacrum* jako wartość dla wierzących i niewierzących, życzenia wigilijne symbolem wolnej woli podmiotu moralnego, przekraczanie tego, co dzieli od bliźnich),
- Dzień Kobiet (analiza sensu męskości i kobiecości, dyskusja nad stereotypami, usuwanie podziałów niosących zło).

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje różne uczucia i przekonania współcześnie wiążące się ze śmiercią osoby krewnej bądź znajomej;
- opisuje różne postawy wobec śmierci występujące w cywilizacji;
- omawia uczuciowe mechanizmy związane ze składaniem życzeń wigilijnych;
- opisuje stereotypy dotyczące męskości i kobiecości.

Umiejętności

Uczeń:

- wykorzystuje wydarzenia i rytuały społeczne jako okazję do refleksji;
- komentuje etyczny wymiar Wigilii Bożego Narodzenia;
- zauważa aksjologiczne konsekwencje funkcjonowania stereotypów na temat męskości i kobiecości;
- analizuje sens płci męskiej i żeńskiej.

Treści programowe wykraczają poza zawartość podstawy programowej etyki. Wynika to z jej niezbyt obszernego zakresu i pozostawia nauczycielowi pole do działania, które może on dostosować do przydzielonego w danej szkole czasu na zajęcia z etyki.

4. Sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania

Istnieje niebezpieczeństwo, że nauczanie etyki może się spotkać z lekceważeniem z powodu uznawania tego przedmiotu za nietypowy i archaiczny. Zadaniem nauczyciela jest więc wskazać istotne związki tej dziedziny z życiem codziennym oraz osobistymi przekonaniem.

Podstawowym celem edukacji etycznej według niniejszego programu jest powiązanie pojęć i twierdzeń teoretycznych z życiową praktyką. Dlatego realizacja programu została oparta na licznych przykładach: historycznych, z życia codziennego oraz dorobku kulturalnego ludzkości. Sytuacje te w większości wypadków stanowić powinny punkt wyjścia procesu dydaktycznego. Wskazane jest, aby nauczyciel nawiązywał do sytuacji kontrowersyjnych, w tym dylematów etycznych wymagających dokonania wyboru. Warto podczas zajęć odwoływać się do aktualnych wydarzeń z życia społeczności szkolnej, kraju i świata. Niezwykle ważne jest (w miarę kompetencji prowadzącego) nieunikanie sytuacji drażliwych i tematów kontrowersyjnych.

Nauczyciel powinien kłaść duży nacisk na uświadomienie i artykulację osobistych odczuć i przekonań uczestników zajęć. Ważne w tym kontekście (żeby nie powiedzieć – elementarne) jest stosowanie na lekcjach różnorodnych **metod aktywnych**, które ułatwią zaangażowanie się uczniów w rozstrzyganie omawianych problemów etycznych. Jedną z metod, niewątpliwie najbardziej przydatną i najczęściej wykorzystywaną w nauczaniu etyki, jest analiza przykładów. Jej optymalny wariant, w dydaktyce nazywany studium przypadku, polega na przedstawieniu sytuacji realnej lub hipotetycznej i może być stosowany w omawianiu niemal każdego zagadnienia. Metoda ta sprzyja uaktywnianiu uczniów. Stosowana tu zasada pogładowości ułatwi młodym ludziom emocjonalne i indywidualne podejście do omawianej sytuacji, a w wypadku problemów etycznych znalezienie właściwego rozwiązania. Studium przypadku warto także łączyć z metodą **burzy mózgow**.

W nauczaniu etyki równie ważną rolę odgrywa stosowanie różnych odmian dyskusji (m.in. dyskusja panelowa, punktowa, analiza argumentów oraz metaplan). Kształtują one u uczniów zarówno postawę krytycyzmu, jak i tolerancji wobec poglądów innych ludzi. Istotną kształcącą funkcją tych metod jest także doskonalenie umiejętności precyzyjnego wyrażania opinii oraz kulturalnego prezentowania swoich poglądów. Tę metodę z pewnością warto stosować na lekcjach, na których są omawiane szczególnie trudne, kontrowersyjne zagadnienia (np. relatywizm moralny, moralność w cywilizacji konsumpcyjnej, tolerancja).

Wśród metod decyzyjnych niezwykle cenne w nauczaniu etyki wydają się być takie metody, jak **drzewo decyzyjne** oraz **analiza SWOT**. Doskonają one u uczniów umiejętność rozpatrywania możliwych sposobów rozwiązywania problemów oraz etycznego rozstrzygnięcia omawianych zagadnień.

Aby uatrakcyjnić zajęcia, co jakiś czas nauczyciel powinien także wykorzystywać **gry dydaktyczne** i **techniki dramowe**, takie jak **inscenizacje** lub **wchodzenie w rolę**. Budowane w ten sposób napięcie emocjonalne ułatwia utrwalanie omawianych treści i pokazuje uczniom wagę poruszanych problemów etycznych. Ciekawe rezultaty daje także wykorzystywanie na lekcjach **plastycznych technik dramowych**, które dodatkowo rozwijają kreatywność. Uczniowie mogą na przykład przygotować w domu plakat na temat wagi ochrony ludzkiego życia jako najwyższego dobra. Prezentacja takich plakatów na forum klasy pozwoli skonfrontować pomysły uczniów oraz utrwali właściwe postawy.

Przykłady aktywnych metod nauczania, zwłaszcza w wypadku etyki, można by mnożyć. Ich zastosowanie zależy w dużej mierze od inwencji nauczyciela oraz predyspozycji uczniów i ich

zainteresowań. W nauczaniu tego przedmiotu niewątpliwie ważne jest unikanie dominacji wiedzy teoretycznej z zakresu etyki normatywnej i opisowej na rzecz stosowania tej wiedzy w opisie ludzkiego doświadczenia. Postuluje się tutaj częste nawiązywanie do rzeczywistości społecznej i osobistej oraz wykorzystywanie różnych dzieł z dziedziny literatury, muzyki, plastyki i filmu. Dla efektywnego tworzenia wspólnoty dociekającej niezwykle ważne jest też kształcenie młodzieży w prowadzeniu niekonfrontacyjnych dyskusji oraz kształcenie asertywnych i tolerancyjnych postaw.

Podczas realizacji zajęć nauczyciel powinien kłaść duży nacisk na to, aby uczeń werbalizował swoje wrażenia i przekonania związane z dobrem i złem. Trzeba dążyć do kształtowania samoświadomości i autorefleksji etycznej. Dlatego warto rozwijać u ucznia umiejętność artikulacji przeżyć i przekonań równie mocno, jak znajomość pojęć i twierdzeń formalnych.

Koniecznym elementem edukacji etycznej jest językowe określanie rzeczywistości moralnej. Należy wspierać definiowanie elementów doświadczenia etycznego i poszukiwać z uczniami coraz doskonalszych określeń.

Do ważnych elementów rozwoju edukacyjnego ucznia należą prace pisemne. Postulowane są ich następujące rodzaje:

- analiza tekstu,
- esej,
- refleksja nad problemem,
- referat,
- test wiedzy i umiejętności filozoficznych.

Do celów tych prac zalicza się:

- poznawanie fragmentów dzieł z filozofii i innych dziedzin, dające wzbogacenie wiedzy i refleksji ucznia,
- rozwijanie umiejętności czytania ze zrozumieniem i formułowania adekwatnych odpowiedzi,
- kształcenie umiejętności konstruowania wypowiedzi i argumentowania, także opisu i analizy własnych przeżyć moralnych.

Koniecznym efektem realizacji programu jest krytycyzm. Zadawanie pytań, szukanie założeń i błędów rozumowania stanowi konieczny element edukacji etycznej. Jednocześnie należy kłaść duży nacisk na zagrożenie skrajnym sceptycyzmem i relatywizmem moralnym. Uczenie etyki uczniów, z założenia podlegających procesowi wychowywania, nakłada na nauczyciela obowiązek zachowania równowagi między krytycyzmem a afirmacją. Oznacza to wymóg obiektywizmu i dystansu do prezentowanych racji. Jednocześnie konieczne jest ukazywanie praktycznych konsekwencji wyznawanych przekonań i reprezentowanych postaw moralnych. Trzeba też kłaść nacisk na to, że nie wszystkie spory etyczne i sytuacje konfliktowe mają jednoznaczne i bezdyskusyjne rozwiązania. W takich wypadkach należy dążyć do maksymalnego wyjaśnienia uwarunkowań sporu i ukazania istoty jego nierozstrzygalności.

Program nauczania etyki uwzględni specjalne potrzeby edukacyjne (SPE) młodzieży zgodnie z rozporządzeniem MEN dotyczącym udzielania i organizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. W szczególności dotyczy to indywidualizacji procesu nauczania i wychowania. Poniżej opisano sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania z uwzględnieniem uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Uczeń ze SPE	Sposoby osiągania celów – warunki zewnętrzne	Sposoby osiągania celów – warunki edukacyjne
Uczeń z wadą słuchu lub wadami	– zapewnienie prawidłowych warunków akustycznych,	– dostosowanie sposobu komunikowania się (dobór odległości i natężenia głosu

widzenia	– posadzenie w pierwszej ławce	oraz koncentracji emisji na uczniu), – stosowanie dodatkowych środków dydaktycznych i technicznych
Uczeń z ADHD	– oddalenie od okna (ograniczenie dekoncentracji)	– dostosowanie liczby bodźców związanych z procesem nauczania (uczeń z ADHD nie powinien mieć przy sobie zbyt wielu przedmiotów, dotyczy to także pomocy dydaktycznych)
Uczeń z zespołem Aspergera	– unikanie nadmiaru bodźców dźwiękowych	– unikanie małego, sprzyjającego pobudzeniu dystansu od ucznia
Uczeń z niepełnosprawnością ruchową	– zapewnienie ustawienia ławek ułatwiającego poruszanie się	– unikanie procedur dydaktycznych stawiających nieadekwatne wymagania ruchowe
Uczeń chory na cukrzycę	– umożliwienie dokonywania pomiaru poziomu cukru i przyjmowania insuliny	– umożliwienie dokonywania pomiaru poziomu cukru i przyjmowania insuliny
Uczeń chory na epilepsję	– zapewnienie odpoczynku po przebytych ataku choroby lub w celu jego zapobieżenia	– zapewnienie odpoczynku po przebytych ataku choroby lub w celu jego zapobieżenia

Tab. 1. Sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – uczniowie niepełnosprawni, z chorobami przewlekłymi oraz z ADHD

Uczeń z SPE	Sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania
Uczeń z poważnymi zaburzeniami w komunikowaniu się	– rozwijanie odpowiedniej dla sytuacji komunikacji z uczniem, – stosowanie materiałów dydaktycznych dostosowanych do możliwości komunikacyjnych ucznia, – dostosowanie sposobu oceniania ucznia
Uczeń ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się (m.in. z dysleksją, dysgrafią, dysortografią)	– różnicowanie pisemnych i ustnych instrukcji, – dostosowywanie wymagań edukacyjnych i sposobu oceniania do możliwości ucznia, – w miarę konieczności wydłużanie czasu pracy
Uczeń niedostosowany społecznie i zagrożony niedostosowaniem społecznym	– dostosowanie tematyki zajęć, słownictwa i metod pracy do możliwości intelektualnych i zasobu doświadczeń uczniów, – akcentowanie treści programowych szczególnie użytecznych dla osobistego rozwoju uczniów, – dążenie do utrzymywania odpowiedniego standardu komunikacji międzyludzkiej na zajęciach
Uczeń wybitnie zdolny	– wybór metod pracy uwzględniających uzdolnienia i zainteresowania uczniów, – stymulowanie samodzielnej aktywności poznawczej, – działanie na rzecz integracji w grupie lekcyjnej uczniów o znacznie zróżnicowanych uzdolnieniach, zainteresowaniach i temperamentach

Tab. 2. Sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – uczniowie z poważnymi zaburzeniami w komunikowaniu się, uczniowie ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, uczniowie niedostosowani społecznie bądź zagrożeni niedostosowaniem społecznym oraz uczniowie wybitnie zdolni.

Uwagi ogólne:

Nauczanie etyki przebiega zwykle w niewielkich grupach, co ułatwia pracę z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jednocześnie specyfika przedmiotu (jego treści programowych) nakazuje szczególnie ostrożne postępowanie wobec uczniów będących w trudnej sytuacji emocjonalnej czy w ogóle w trudnej sytuacji życiowej. Wiele treści programowych w sposób znaczący może się wiązać z sytuacją życiową, kondycją osobistą i życiem wewnętrznym uczniów. W związku z tym postulat indywidualizacji nauczania przybiera postać szczególnego wyczulenia pedagoga na stan ucznia, ewentualną drażliwość treści tematycznych oraz sposób ich omawiania.

Z drugiej strony złożoność osobistej i społecznej sytuacji uczniów, ich indywidualna i niepowtarzalna kondycja stwarzają szczególne możliwości, niespotykane w innych przedmiotach nauczania. Stąd też ważne jest (wielokrotnie podkreślane) wiązanie procesu dydaktycznego z codziennym doświadczeniem i odnoszenie procesu edukacyjnego do rzeczywistych wydarzeń i przeżyć. Trzeba też dodać, że właśnie edukacja etyczna daje szczególne możliwości rozwijania osobowej podmiotowości ucznia i przezwyciężania jego rozwojowych trudności (w tym społecznego niedostosowania).

Nauczanie etyki stwarza możliwości stymulowania rozwojowego szczególnie uczniów bardziej uzdolnionych i aktywnych poznawczo. Wskazane jest wykraczanie poza podstawę programową i podstawowe lektury. Warto zwrócić uwagę na możliwość uczestniczenia w Olimpiadzie Filozoficznej.

5. Opis założonych osiągnięć ucznia

W opisie przewidywanych osiągnięć ucznia szczególny nacisk jest położony na główny cel realizacji programu etyki, jakim jest postawa dojrzałości wobec dobra i zła, rozwijanie się w kierunku postawy rozumnej, wrażliwej i aktywnej. Ten cel ma pierwszeństwo przed znajomością teorii etycznej, która pełni tutaj funkcję użytkową.

Po zrealizowaniu proponowanego programu absolwent liceum bądź technikum powinien:

- posiadać umiejętność dostrzegania dobra i zła w rzeczywistości, analizy zjawisk moralnych, samoobserwacji etycznej i pracy nad sobą;
- łączyć samodzielność obserwacji i rozumowania ze zdolnością współdziałania z innymi członkami społeczności;
- sprawnie podejmować zagadnienia związane z problematyką etyczną zarówno intelektualnie, jak i praktycznie;
- znać i poprawnie stosować pojęcia z zakresu etyki normatywnej i opisowej;
- znać podstawowe poglądy etyki filozoficznej oraz umieć je zastosować do analizy i oceny faktów współczesności zarówno w życiu codziennym, jak i w dyskusjach na tematy etyczne;
- analizować etyczne aspekty ludzkiego postępowania oraz trafnie oceniać wydarzenia z etycznego punktu widzenia;
- czytać i analizować zarówno filozoficzne teksty związane z moralnością, jak i etyczne treści zawarte w literaturze pięknej oraz publicystyce;
- korzystać z historycznego dorobku etyki oraz jej współczesnych osiągnięć dla własnego rozwoju i pozytywnego wpływu na otoczenie;
- rozpoznawać przekonania występujące w życiu codziennym oraz w teoretycznych dyskusjach;
- rozumieć, szanować, ale też potrafić racjonalnie krytykować cudze przekonania;
- umieć bronić własnych przekonań.

Łatwo zauważyć związki nauczania etyki z rolą wychowawczą szkoły. Realizacja programu ułatwi kształtowanie wrażliwości moralnej i odpowiedzialności. Zadaniem wychowawczym szkoły w trakcie edukacji etycznej jest kształtowanie u uczniów postawy tolerancji i szacunku dla wartości wysokich, a w szczególności godności człowieka. Realizacja programu będzie sprzyjać samowychowaniu uczniów i uodparnianiu ich na demoralizujące działanie patologii społecznych. Uczeń powinien rozumieć oraz rozpoznawać przyczyny i skutki subiektywizmu i relatywizmu etycznego, a także umieć ocenić wynikające z takich postaw zagrożenia. Powinien wiązać te poglądy z praktyką dokonywania czynów niemoralnych i przestępczych. Powinien wreszcie szanować prawo i umieć je uzasadniać.

Rolą edukacji etycznej jest sprzyjanie rozwijaniu postawy altruistycznej, szanowaniu godności innych, tolerancji, a jednocześnie sprzeciwianie się złu moralnemu. Absolwent powinien przejawiać postawę asertywną, bronić własnej godności i rozwijać poczucie swojej wartości oraz postawę samokrytycyzmu.

Naczelnym celem proponowanego programu edukacji etycznej jest kształtowanie samodzielnego podmiotu moralnego, potrafiącego uczestniczyć w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego.

Z powodu specyficznych warunków nauczania etyki w szkole średniej trzeba się liczyć z trudnością pełnej realizacji zamierzonych celów. Właśnie z tego względu nie stanowią one zamkniętego układu, wymagającego pełnej realizacji. Jednak nawet częściowa realizacja programu będzie użyteczna dla rozwoju uczniów.

6. Propozycje kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia

Ocenianie na lekcjach etyki odbywa się w specyficznych warunkach. Wynika to z dobrowolności uczestnictwa w przedmiocie, jego ideologicznego kontekstu oraz ze specyficznych kompetencji, które nabywają uczestnicy zajęć. Ponieważ część tych kompetencji (np. wrażliwość etyczna, dojrzałość moralna) trudno poddać ocenie, a znajomość teorii i pojęć nie jest głównym celem edukacji etycznej, ocenianie powinno odgrywać głównie rolę motywującą i informacyjną, a mniej różnicującą czy selekcyjną.

Podczas oceniania nauczyciel powinien unikać zróżnicowania stopni szkolnych ze względu na poglądy. Można poddać ocenie:

- sprawność uczniów w opisywaniu i ocenie rzeczywistości,
- znajomość pojęć i teorii etycznych,
- umiejętność rozpoznawania w wypowiedziach i czynach ludzkich założeń i poglądów moralnych.

Istotnym elementem jest ocena prac pisemnych: analiz tekstów, esejów i rozprawek. Przy ocenianiu tych prac, a także wypowiedzi ustnych, należy uwzględniać następujące aspekty:

- precyzję i jasność wypowiedzi,
- poprawność językową,
- znajomość pojęć i adekwatność ich stosowania,
- stosowaną argumentację.

Ważnym elementem podlegającym ocenianiu jest umiejętność dostrzegania etycznego wymiaru rzeczywistości: charakteryzowania wartości i ich hierarchii, moralnej winy i zasługi. Wskazane jest pozytywne ocenianie zaangażowania w etyczną analizę wydarzeń współczesnych.

Należy poddawać ocenie również aktywność na zajęciach. Biorąc pod uwagę zahamowania przed publicznym zabieraniem głosu, warto stwarzać inne możliwości wypowiedzi uczestników (np. w formie pisemnej) i je premiować. Duże znaczenie w ocenianiu ma samodzielna aktywność poznawcza ucznia: czytanie dodatkowych lektur oraz uczestnictwo w Olimpiadzie Filozoficznej i innych konkursach filozoficznych.

Wystawianie stopni szkolnych z etyki (mimo marginalizowania tego przedmiotu w szkołach) nie jest dla nauczyciela zadaniem łatwym. W związku z tym warto, oprócz przywołanych wyżej wytycznych, przyjąć także ogólne kryteria oceny, uwzględniając jednak założenie o prymacie postawy ucznia nad opanowaniem przez niego konkretnej wiedzy przedmiotowej.

Proces oceniania powinien być zawsze dostosowany do sytuacji i rozpoznanych specyficznych potrzeb edukacyjnych ucznia.

Ocenę celującą otrzymuje uczeń, który uczestniczy w różnych konkursach filozoficznych (w tym w Olimpiadzie Filozoficznej) i osiąga w nich sukcesy. Uczeń ten uzupełnia swoją wiedzę na temat etyki o dodatkowe lektury. Angażuje się w podejmowane na lekcjach dyskusje i dociekliwie rozstrzyga omawiane problemy natury etycznej.

Ocenę bardzo dobrą otrzymuje uczeń, który aktywnie uczestniczy w pracy na lekcjach, chętnie wypowiada swoje zdanie na temat poruszanych zagadnień. Ponadto przyswoił podawaną na zajęciach wiedzę w stopniu bardzo dobrym i potrafi ją twórczo wykorzystywać na potrzeby analizy konkretnych problemów etycznych. Bierze także udział w olimpiadach i konkursach filozoficznych.

Ocenę dobrą otrzymuje uczeń, który ma pewne braki w wiedzy, ale jego postawa i zaangażowanie na lekcjach są znaczące. Chętnie bierze udział w dyskusjach i podejmuje próby rozstrzygnięcia problemów etycznych.

Ocenę dostateczną otrzymuje uczeń, który fragmentarycznie opanował omawiany materiał. Nie wykazuje ponadto aktywności na lekcji, a w dyskusjach uczestniczy tylko na wyraźne polecenie nauczyciela.

Ocenę dopuszczającą otrzymuje uczeń, który tylko biernie uczestniczy w zajęciach. Nie opanował wystarczająco omawianych zagadnień, a wypowiedzanie się na temat problemów etycznych sprawia mu znaczne trudności.

Ocenę niedostateczną należy wystawić uczniowi, który nie wykazuje żadnego zainteresowania omawianymi na zajęciach zagadnieniami oraz nie opanował w stopniu elementarnym wiedzy przedmiotowej.

7. Bibliografia

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 4, Dz.U. Nr 51, poz. 458.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r., z uwzględnieniem szczególnych potrzeb edukacyjnych uczniów współczesnej szkoły średniej.

- Anzenbacher A., *Wprowadzenie do etyki*, przeł. J. Zychowicz, Kraków 2008.
- Baggini J., Fosl S.P., *Przybornik etyka*, przeł. P. Borkowski, Warszawa 2010.
- Bober W.J., *Powinność w świecie cyfrowym*, Warszawa 2008.
- Bourke V.J., *Historia etyki*, przeł. A. Białek, Toruń 1994.
- Czarnecki Z.J., *Świat, człowiek, wartości. Wybór tekstów filozoficznych dla szkół średnich*, Warszawa 1988.
- Elzenberg H., *Pisma aksjologiczne*, Lublin 2002.
- Elzenberg H., *Pisma etyczne*, Lublin 2001.
- Filek J., *Etyka. Reinterpretacja*, Kraków 2014.
- Filek J., *Filozofia jako etyka*, Kraków 2001.
- Filek J., *Filozofia odpowiedzialności XX wieku*, Kraków 2005.
- Fromm E., *O sztuce miłości*, przeł. A. Bogdański, Warszawa 1976.
- Gadacz T. (wyb.), *Wypisy z ksiąg filozoficznych*, tomy różne, Kraków 1995–1997.
- Galarowicz J., *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 1995.
- Galarowicz J., *Powołani do odpowiedzialności. Elementarz etyczny*, Kraków 1995.
- Galarowicz J., *W drodze do etyki odpowiedzialności*, t. I. *Fenomenologiczna etyka wartości*, Kraków 1997.
- Harari Y.N., *21 lekcji na XXI wiek*, przeł. M. Romanek, Kraków 2018.
- Hartman J., *Pochwała liłości, Rzecz o wspólności*, Kraków 2017.
- Heschel A.J., *Kim jest człowiek?*, przeł. K. Wojtkowska, Łódź 2014.
- Hołówka J., *Etyka w działaniu*, Warszawa 2001.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2005.
- Kalita W. (red.), *Etyka. Antologia tekstów*, Wrocław 1995.
- Krońska I., *Sokrates*, Warszawa 1989.
- Kwiatek A., Worwag M., *Podróż po historii filozofii, cz.: Starożytność, Od Augustyna do Kanta, Dwa wieki krytyki*, Warszawa 1997 i wyd. nast.
- Lazari-Pawłowska I. (red.), *Metaetyka*, Warszawa 1975.
- Lewis C.S., *Cztery miłości*, przeł. M. Wańkiewiczowa, Warszawa 1973.
- Markiewicz B. (red.), *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1987.
- Ossowska M., *Motywy postępowania*, Warszawa 2002.
- Ossowska M., *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1994.
- Podsiad A., *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 2000.
- Powell J., *Jak kochać i być kochanym*, przeł. T. Smiatacz, Pelplin 1992.
- Scheler M., *Resentyment a moralność*, przeł. J. Garewicz, Warszawa 1977.
- Scruton R., *Zielona rewolucja*, przeł. J. Grzegorzczak, R.P. Wierzychowski, Poznań 2017.
- Singer P. (red.), *Przewodnik po etyce*, Warszawa 1998.
- Singer P., *Wyzwolenie zwierząt*, przeł. A. Alichniewicz, A. Szczęsna, Warszawa 2018.
- Stankiewicz P., *Sztuka życia według stoików*, Warszawa 2014.
- Suchodolski B., *Kim jest człowiek?*, Warszawa 1974.
- Środa M. (red.), *O wartościach, normach i problemach moralnych*, Warszawa 1994.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 1958.

- Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 1984.
- Tischner J., Kłoczowski J.A., *Wobec wartości*, Poznań 2001.
- Vardy P., Grosch P., *Etyka*, przeł. J. Łoziński, Poznań 1995.
- Wodziński C., *Filozofia jako sztuka myślenia. Zachęta dla licealistów*, Warszawa 2000.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1982.
- Wojtyła K., *Wykłady lubelskie. III. Człowiek i odpowiedzialność*, Lublin 1986.